

rak tahsis edildi. Tımar sahibi bu gelirleri doğrudan doğruya toplardı. Ancak Gâzân Han'ın reformlarında olduğu gibi bu tarz bir tımar ve zeâmet verme aslında havâle sisteminden uzaklaşma idi. Bu kategorideki gelirler artık havâle muâmelâtına tâbi değildi. Osmanlı sisteminde bunlar nişancının idaresi altında müstakil bir ünite teşkil etmiştir.

Bir mukâtaayı genellikle üç yıllık bir süre için üstlenen âmil hükümetin tahsisine göre ödemelerini yapmaktaydı. Ödemeler nakit olarak daima eminin, kadının ve hükümet temsilcisinin mâlûmatı dahilinde yapılır ve defterlere kaydedilirdi. Kadı âmile bir hüccet verir, burada mukâtaanın ismi, miktarı, hangi tarihte kime verildiği belirtilirdi. Bunun bir sûreti kadı siciline işlenirdi. Diğer taraftan eğer ödeme yapılmayacak olursa bunun sebeplerini açıklayan bir mektup havâle-nin hâmiline verilirdi. Kadı sicilleri havâle muâmelâtı için en değerli kaynaklardır. Havâle emir-nâmesi padişahın bir hükmü olup kime hangi kaynaktan ne kadar ödeneceğini belirtirdi. Havâle emir-nâmeleri üç tiptir. 1. Taşrada askerî hizmetlerde bulunan görevlilerin sâlyâne, ulûfe ve mevâcibleri için yapılacak ödemelerle ilgili emirler. 2. Saray için veya vilâyetin amme hizmetleriyle ilgili olarak yapılacak mübâyaalar karşılamak üzere eminin uhdesine verilmiş olan havâleler. 3. Hazîne-i âmire için hükümet temsilcisine teslim edilen miktarın bildirildiği emir-nâmeler.

Bir bölgedeki çeşitli mukâtaalar, özellikle mültezim denilen talep sahiplerine tahsis edilmeye hazır durumdaydı ve onların talepleri düzenli olarak her aynı kaynaktan sağlanırdı. Bu sebeplerdir ki merkezî maliye teşkilâtı Anadolu mukâtaası, maden mukâtaası, büyük kale mukâtaası gibi talepler doğrultusunda birtakım dairelere ayrılırdı. XVII. yüzyıldan itibaren mukâtaa gelirleri belli başlı şehirlerdeki sarrafların gayretleriyle poliçe şeklinde hazîne-i âmireye nakledilmeye başlandı. Daha sonraki devirlerde havâle kullanımını sürdürüldüyse de 1839'da Tanzimat'ın ilânıyla mukâtaa uygulamaları kaldırıldığı için önemini kaybetti. Tanzimat maliyede merkeziliği getirdi. Devlet memurları eyaletlere, vergileri doğrudan doğruya toplayabilecek şekilde geniş yetkilerle tayin edildi. Bunların maaşları ve taşradaki ihtiyaçları mahallinde karşılanmış, muhassıllar bunun muhasebesini merkeze göndermişlerdir (İnalçık, *TTK Belleten*, XXVIII/112, s. 629).

Havâle Osmanlıca'da ayrıca "en üst noktaya yerleştirilmiş kule" anlamına ge-

lir. Havâle kuleleri hisarların yakınında üstün mukavemet sağlamak, ablukaya almak için inşa edilmiştir. Bu metot XIV. yüzyılda Bursa'nın muhasarasında uygulandı. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un muhasarasında mukavemetin uzun sürmesi halinde Rumeli Hisarı'nı havâle kulesi olarak düşünmüştü. Osmanlı havâleleri Balkan toponomisinde de iz bırak-tı. Belgrad yakınında Fâtih Sultan Mehmed'in inşa ettiği bir havâleye daha sonra mahallî halk tarafından "avala" adı verilmiştir.

Osmanlı bürokrasisinde havale kelimesi, herhangi bir daireye muamele görmek üzere takdim edilen belgenin veya çıkan bir emrin gereğini yerine getirmek için ilgili kaleme gönderilmesi amacıyla evrakın bir köşesine düşülen kayıt ve işaret anlamında da kullanılmaktaydı. Bu kayıt açık bir şekilde, yani "havale" (حواله) olarak yazılabildiği gibi, "hâ" (ح) şeklinde rumuz olarak da kısaltılabilmekteydi. İçeriğine göre bir belge birkaç daireye havale edilebilirdi. Bazan havâle işleminin yapılabilmesi için padişahın iradesi gerekmekteydi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 14773).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye, nr. 14773; Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'u'l-tevârih* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1338 hş., II, 1024-1040, 1031-1034, 1048, 1068-1075, 1083; Abdullah b. Muhammed el-Mâzenderânî, *Risâle-i Felekiyye* (nşr. W. Hinz), Wiesbaden 1952, s. 65, 162-165; Muhammed b. Hindüşah en-Nahcuvânî, *Düstûrû'l-kâtib fi ta'yîni'l-merâtib* (nşr. Abdülkerîm Alizâde), Moskva 1964, s. 294-302; *Tezkiretü'l-mülûk* (nşr. V. Minorsky), London 1943, s. 79; *Kânun-nâme-i Sultânî ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî* (nşr. E. Hegger - H. İnalçık), Ankara 1956, s. 35; Ebüssuûd, *Fetâvâ*, TSMK, Ahmed III, nr. 786, vr. 251^a-252^b; Yahyâ Efendi, *Fetâvâ*, TSMK, Ahmed III, nr. 788, vr. 141^a-143^b; Mevkûfâtî, *Ter-cümetü'l-Mevkûfâtî li'l-Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1308, II, 56-57; R. Grasshoff, *Die Suftaga und Hawala der Araber*, Göttingen 1899; F. Lokkegaard, *Islamic Taxation in the Classic Period*, Copenhagen 1950, s. 63-65; A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, Oxford 1953, s. 73; H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselgüçen und Horazmsâhs: 1038-1231*, Wiesbaden 1964, s. 74-75; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 277-278; Ali Akıldız, "İradele-rin Üzerinde Bulunan Bazı Rumuzlar ve Diplomatik Hususiyetleri (1840-1856)", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri: Bildiriler*, İstanbul 1995, s. 50-53; W. J. Fischel, "Jews in the Economic and Political Life of the Medieval Islam", *JRAS*, XXII (1937), s. 3-35; Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 629; a.mlf., "Havâla", *EP* (İng.), III, 283-285.

HALİL İNALCIK

HAVÂMİS-i SÜLEYMÂNİYYE

(خوامسی سلیمانیه)

Süleymaniye medreselerinden
sonra belirlenen
Osmanlı medrese sisteminde
Süleymaniye'den önceki derece
(bk. MEDRESE).

HAVÂRİ

(الحواری)

Hız. İsa'nın,
kendisine yardımcı olmak üzere
seçtiği on iki kişiden
her biri için kullanılan tabir.

Sözlükte "beyaz olmak; iyice beyazlatmak" anlamlarına gelen Arapça *haver* kökünden türetilen *havâri* "seçilmiş, kursuz; taraftar, özverili arkadaş, dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden, kendisini bir davaya adayan" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "hvr" md.). Havâri kelimesinin Habeş dilinde aynı mânadaki *havaryanın* Arapçalaşmış şekli olduğu da ileri sürülmüştür (*EP* [Fr.], III, 294). Terim olarak genelde, Allah'ın peygamberlerine inanıp onlara yardımcı olan herkes için kullanılan *havâri* bilhassa Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşad görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder. Batı dillerinde *havâri* karşılığında kullanılan *apostle*, *apôtre* kelimeleri, Grekçe'de "bir görevi ifa etmek üzere gönderilen" anlamındaki *apostolostan* gelmektedir (*IDB*, I, 171).

İnciller'e göre Hz. İsa, daha tebliğ faaliyetinin başında kendisine inananlardan on iki kişi seçmiş ve bunlara *havâri* adını vermiştir (Luka, 6/13). Ayrıca onlardan "on iki *havâri*" (Vahiy, 21/14) ve "*havâri*-ler" (Luka, 6/13; Markos, 6/30) olarak da bahsedilmektedir; ancak daha ziyade "şâkird" diye adlandırılmışlardır (Matta, 11/1; 14/26; 20/17; Yuhanna, 20/2).

Havârilerin isimleri bazı küçük farklılıklarla Matta (10/2-4), Markos (3/16-19), Luka (6/14-16) ve Resullerin İşleri'nde (1/13) verilmektedir. Matta ve Markos İncilleri'nde zikredilen isimler şunlardır: Simun Petrus, Andreas, Ya'küb (Zebedi'nin oğlu), Yuhanna, Filipus, Bartolomeus, Tomas, Matta, Ya'küb (Alfeus'un oğlu), Taddeus, Gayyur Simun, Yahuda İskariyot. Onuncu *havâri* Taddeus'un adı Matta'da Lebbeus (10/3), Markos'ta Taddeus (3/18), Luka'da ise (6/16) Ya'küb'un oğlu Yahuda olarak geçmektedir.

Havâriilerin sayısının on iki olarak tesbiti İsrâiloğulları'nın on iki kabilesiyle (sıbt) ilgilidir. "Ben, İsrâil evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim" (Matta, 15/24) diyen İsa, İsrâil'in on iki kabilesini temsilen kendisine inananlardan on iki kişi seçmiştir. Hz. İsa, "İnsanoğlu her şeyin yenilenmesinde izzetinin tahtına oturacağı zaman siz ki benim ardımca gelenlersiniz, siz de İsrâil'in on iki sıbtına hükmederek on iki taht üzerinde oturacaksınız" (Matta, 19/28; Luka, 22/30) diyerek bu alâkayı ifade etmiştir.

Havâriilerle ilgili çeşitli listelerde Simun Petrus daima ilk sırayı almaktadır. Simun Hz. İsa'ya ilk inanan havâridir. İsa, Hz. Yahya tarafından vaftiz edildikten ve şeytan karşısında denenip tebliğine başladıktan sonra Galile denizinin yanında gezerken Petrus denilen Simun ile kardeşi Andreas'ı denize ağ atarken görmüş, onlara, "Ardımca gelin; sizi insan avcılığı yapacağım" demiş, onlar da ağırlarını bırakıp onu takip etmişlerdir. Az sonra ağ onarırlarken gördüğü Zebedi'nin oğlu Ya'küb ile kardeşi Yuhanna'yı çağırarak, onlar da hemen kayığı ve babalarını bırakıp İsa'nın peşinden gitmişlerdir (Matta, 4/17-22). Yeni Ahid'deki havâri listelerinde Petrus'tan sonra gelen ve hepsinde ortak olan üç kişi bunlardır. Zebedi'nin oğlu ve Ya'küb'un kardeşi olan Yuhanna İncil yazarıdır. Hz. İsa onu ve kardeşini havâri olarak seçtikten sonra onlara "gök gürlemesi oğulları" anlamında "boanerges (boanerges)" lakabını vermiştir (Markos, 3/17). Hz. İsa tarafından Yairus'un kızının diriltilmesi sırasında olayı takip etmelerine izin verilen üç kişiden biri olan Yuhanna (Markos, 5/37; Luka, 8/51) İsa'nın her zamankinden farklı bir görünümüne bürünerek yüzünün güneş gibi parlaması, esvabının ışık gibi aydınlanması hadisesine de (transfiguration) şahit olmuştur (Matta, 17/1). Hz. İsa çarmıha gerildiğinde Yuhanna oradaydı. İsa çarmı-

ha gerilmeden önce annesini ona emanet etti. Sâmiriye'de İncil'i tebliğ eden Yuhanna hayatının son dönemlerini Efes'te geçirmiştir. Filipus ise Andreas ve Petrus'un şehri olan Beytsayda'dan idi. Hz. İsa onu Beytanya'da bulup arkasından gelmesini söylemiş (Yuhanna, 1/43-44), daha sonra da havâri olarak seçmiştir. Bartolomeus hakkında havâriiler arasında zikredilmesinin dışında bilgi yoktur.

Tomas adlı havâriye Grekçe'de Didimos da denilmektedir. Hz. İsa, daha önce taşlanarak çıkarıldığı Yahudiye'ye tekrar gitmek isteyince Tomas arkadaşlarına, "Biz de onunla ölmek için gidelim" demiştir (Yuhanna, 11/16). Hz. İsa havâriilere gerçekleri öğretirken Tomas, "Yâ Rab, nereye gidiyorsun bilmiyoruz, yolu nasıl biliriz?" diye sormuş, İsa da, "Yol ve hakikat ve hayat benim" karşılığını vermiştir (Yuhanna, 14/5-6). Hz. İsa yeniden dirildikten sonra havâriilerin yanına geldiğinde Tomas orada değildi. İsa'nın dirildiğini söylediklerinde önce inanmadı (Yuhanna, 20/24-29). Hristiyan geleneğine göre Tomas Persler'e İncil'i tebliğ etmiş ve orada ölmüştür. Diğer bazı rivayetlere göre ise Hindistan'da Hristiyanlığı yaymış ve orada şehid edilmiştir.

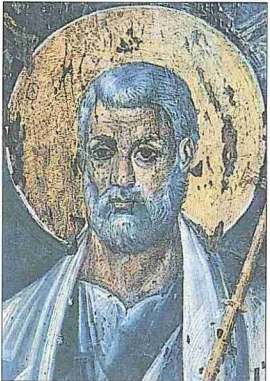
Romalılar'ın emrinde gümrük memuru olarak görev yapan yahudi asıllı Matta Kefernahum da Hz. İsa tarafından davet edilmiş, o da görevini bırakarak onun ardından gitmiştir (Matta, 9/9; Markos, 2/14; Luka, 5/27). Daha sonra İsa Matta'yı on iki havâriden biri olarak seçmiştir. Markos (2/14) ve Luka (5/27) İncilleri'nde Matta, Alfeus'un oğlu Levi olarak geçmektedir. Kendi adıyla anılan İncil'in yazarı olan Matta geleneğe göre yahudilere İncil'i tebliğ etmiştir. Alfeus'un oğlu Ya'küb'la ilgili Yeni Ahid'de fazla bilgi yoktur. Sadece boyunun kısalığı sebebiyle kendisine "Küçük Ya'küb" denildiği ifade edilmektedir (Markos, 15/40). Taddeus ve Gayyur Simun ile ilgili olarak onların havâri oluşlarının dışında herhangi bir bilgi yoktur.

Yahuda İskariyot İnciller'e göre havâriilerin on ikincisidir ve Hz. İsa'ya ihanet ederek onu 30 gümüş karşılığında yahudilere yakalatmış, ancak daha sonra yaptığına pişman olup intihar etmiştir (Matta, 26/14-16; 27/3-5). Yahuda İskariyot'tan boşalan yere diğerleri tarafından kura sonucu Mattias seçilmiştir (Resullerin İşleri, 1/23-26).

Genellikle İnciller havâriilerden Petrus, Büyük Ya'küb ve Yuhanna'ya özel bir

önem verir ve onlara atıflarda bulunur; çünkü onlar daima Hz. İsa'ya refakat etmişlerdir. Bunlardan Petrus İsa'nın yanında müstesna bir yere sahiptir. Hz. İsa, "Sen Petrus'un ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım ve ölümler diyarının kapıları onu yenmeyecektir. Göklerin melekûtunun anahtarlarını sana vereceğim; yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde çözülmüş olur" (Matta, 16/18-19) diyerek onun bu üstünlüğünü ifade etmiştir. Yahuda İskariyot, Hz. İsa'nın bulunduğu yeri yahudilere bildirerek ona ihanet ettiği için azizler arasında yer almamaktadır. İsa'nın göğe çekilmesinden sonra havâriilerin idaresi Petrus'a geçmiştir. On iki havârinin dışında Pavlus kendisini havâri ilân etmiş ve yahudi menseli olmayan hristiyanlar onu, Müsevî-hristiyan geleceği ise Barnaba'yı havâri saymıştır.

İnciller'e göre havâriiler, vaftiz oluşundan çarmıha gerilişine kadar daima Hz. İsa ile beraber olmuş, onun hizmetinde bulunmuşlardır (Matta, 26/17-19; Luka, 9/52; Yuhanna, 4/8). İsa onları vazettiği İncil'e ve ölümler arasından dirilmesine şahit olmaları için seçmiş, onların eğitimiyle bizzat meşgul olmuştur. Ancak ağır işlerde çalışan, en azından dördü balıkçı olan, ayrıca vergi tahsildarı Matta'nın dışında hiçbirisi okuma yazma bilmeyen havâriiler Hz. İsa'nın anlattıklarını dinliyor, fakat çoğunlukla anlamıyorlardı. Bu sebeple İsa, anlattıklarını tekrar etmek ve yeni açıklamalar yapmak durumunda kalıyordu. Bununla birlikte tebliğ faaliyeti süresince onunla beraber olan havâriiler Hz. İsa'dan mucizeler gösterme yetkisi almışlardı (Markos, 3/15). Tanrı'nın melekûtunun anahtarları onlara verilmişti (Matta, 18/18; 19/28). Onlar hastaları iyileştiriyor, insanları kötü ruhlardan koruyorlardı (Matta, 10/1-8; Luka, 6/13). Bunun içindir ki Hristiyan ilâhiyatı havâriilerden sitayişle söz etmekte, ağır ve yorucu bir zühd ve riyâzet hayatı yaşadıklarını belirtmektedir. Havâriilerin "selâmet sırrına ermeleri, güçlülere katlanan ruhlar olmaları", ancak sabır gerektiren zorlu bir eğitimden sonra gerçekleşmiştir. Bütün bunların yanında havâriilerin zaafları da vardır. Hz. İsa yakalanıp tutuklanacağı gece havâriilerine, "Bu gece hepiniz benden ötürü sürçeceksiniz" der (Matta, 26/31). Petrus, "Hepsi senden ötürü sürçse de ben hiç sürçmem" deyince Hz. İsa şu sözleri söyler: "Doğrusu sana derim: Bu gece horoz öt-

Havâriilerden Petrus'u tasvir eden Sina Katerina Manastırı Kilisesi'ndeki ikona

meden önce sen beni üç kere inkâr edeceksin" (Matta, 26/33-35). İsa yine o gece dua ederken havâriyelerinin de dua etmesini ister; fakat onlar uyurlar (Matta, 26/36-45). Hz. İsa yahudiler tarafından yakalanınca havâriyelerin hepsi kaçır; Petrus da aynı gece üç defa İsa'yı tanımadığını söyler (Matta, 26/56, 69-75).

İnciller'e göre Hz. İsa, yeniden dirildikten sonra Mecdelli Meryem'e ve başkalarına görünerek kendisinin dirildiğini bildirir; onlar da havârilere haber verirler, fakat havâriyeler inanmazlar. İsa onları imansızlıkları ve yürek katılıkları sebebiyle ayıplar (Markos, 16/9-14; Luka, 24/8-40). Yine de onlara rûhulkudüsü ve, "Kimlerin günahlarını bağışlarsanız günahları bağışlanmış olur ve kimlerinkini alıyorsanız alıkonmuş olur" diyerek bağışlama yetkisini verir (Yuhanna, 20/22-23).

Hz. İsa'nın semaya urûcundan on gün sonraya rastlayan Pentikost günü (Fısıh bayramından elli gün sonra kutlanan bayram) havâriyeler rûhulkudüsüle dolar ve her biri, büyük bir şevk ve heyecan içinde çeşitli milletlerin dillerini konuşup anlar hale gelir (Resullerin İşleri, 2/1-4). Daha sonra Kudüs'te ilk hristiyan cemaatini oluşturan havâriyeler dört bir tarafa dağılarak yeni dini yaymaya başlarlar.

Daha ilk dönemlerden itibaren katekomplarda ve hristiyan lahitlerinde havâriyelerin tasvirleri yapılmış, onlar, ayaklara kadar inen uzun elbiseleri ve üzerlerindeki atkılarla tasvir edilmiştir. Batı'da ilk sekiz asrın âbidelerinde havâriyeler, Hz.

İsa'nın sağında veya solunda oturmuş ya da ayakta, bir kısmı sakallı, bir kısmı sakalsız, sol ellerinde genellikle bir cilt veya tomar yahut bir taç tutar vaziyette resmedilmişlerdir. Sembollerle ifade edildiklerinde ise altısı Hz. İsa'nın sağında, altısı da solunda bulunan koyunlar şeklinde gösterilmişlerdir. Öte yandan her havârinin ayrı sembolü vardır. Simun Petrus anahtarlar, Andreas kılıç, Ya'küb (Zebedi'nin oğlu) isminin altına çizilmiş bir haç, Yuhanna içinden yılan çıkan bir kadeh, Filipus ucu gül gibi düğümlü bir haç, Bartolomeus bir kitap ve bir bıçak, Thomas bir gönye, Matta mızrak, Ya'küb (Alfeus'un oğlu) hacı asası ve istiridye kabuklu şapka, Taddeus bir topuz, Gayyur Simun bir testere, Yahuda İskariyot'un yerine seçilen Mattias ise bir balta ile sembolize edilmiştir.

İslâmî kaynaklarda havâri terimi, her ne kadar öncelikle Hz. İsa'nın on iki seçkin yardımcısı için kullanılıyorsa da Resûl-i Ekrem'in İkinci Akabe Biatı'ndan sonra Medineliler'e nakib tayin ettiği Evs kabilesinden üç, Hazrec kabilesinden dokuz olmak üzere toplam on iki kişiye de havâri denilmektedir. Bazı İslâm tarihi kaynaklarında ise Kureys'ten Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Ca'fer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Osman b. Maz'un, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'dan oluşan on iki sahâbî havâri olarak anılır (A. J. Wensinck, III, 294).

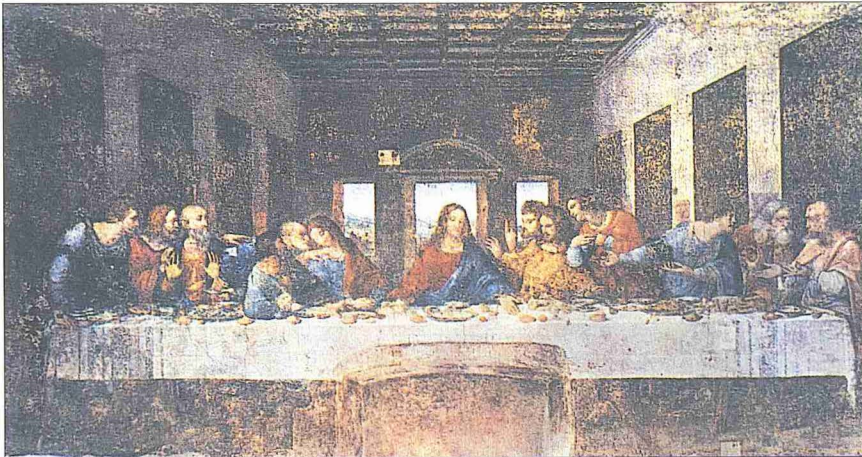
Havârilerle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de üç sûrede açıklama yapılmıştır. Âl-i

İmrân sûresinde (3/52) bildirildiğine göre Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilen İsa kavmini öncelikle Allah'a kulluk etmeye çağırır, ancak onların kabul etmediklerini sezinince, "Allah yolunda bana yardımcı olacak olanlar kimlerdir?" diye sorması üzerine havâriyeler, "Biz Allah yolunun yardımcılarıyız. Allah'a inandık. Bil ki bizler müslümanlarız" cevabını vermişlerdir. Buna benzer bir açıklama da Saf sûresinin 14. âyetinde geçmektedir. Diğer bir âyetinde (el-Mâide 5/111), Allah'a ve O'nun elçisi İsa'ya iman etmeleri havârilere ilham edilince onların iman ederek Allah'a teslim oldukları bildirilmiştir. Müteakip âyetlerde açıklandığına göre havâriyeler Hz. İsa'ya, "Senin rabbini gökten donatılmış bir sofraya indirebilir mi?" diye sormuşlar, bunun üzerine İsa, "İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun" diye cevap vermiş, havâriyeler ise, "İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz iyice yatışsın, senin bize doğru söylediğini bilelim ve bunu biz-zat görenlerden olalım" demişler; nihayet Hz. İsa'nın dua ve niyazı üzerine gökten bir sofraya inmiştir (el-Mâide 5/112-115). Tefsirlerde nakledildiğine göre İsa havâriyelerine otuz gün oruç tutmalarını emretmiştir. Havâriyeler orucu tamamladıklarında Hz. İsa'dan, hem yemeleri hem de Allah'ın oruçlarını kabul ettiğini anlayıp kalplerinin mutmain olması için semadan bir sofraya indirmesini arzu etmişlerdir. Hz. İsa, verilecek bu nimetin şükürünü eda edemeyeceklerinden korktuğu için önce onlara nasihat etmiş, fakat ısrar etmeleri üzerine Allah'a dua edip bir sofraya indirmesini istemiştir. Sofra inince havâriyeler önce İsa'nın yemesini istemişler, fakat İsa, "Allah korusun! Bu sofrayı kim istediye önce o yesin" demiş, bunun üzerine havâriyeler de yemişlerdir (İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'an*, III, 221-224).

Havâri kelimesi Hz. Peygamber'in hadislerinde de geçmektedir. Bir hadiste, "Benden önce Allah hangi ümmete peygamber göndermişse bu peygamberlerin hepsinin de ümmeti için havâripleri ve sünnetini takip eden, emrine uyan yakın dostları olmuştur" (Müslim, "İmân", 80) denilmiştir. Bir başka hadisin meâli de şöyledir: "Her peygamberin bir havârisi vardır, benim havârim Zübeyr b. Avvâm'dır" (Buhârî, "Cihâd", 40, 41, 135; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 48).

İslâmî kaynaklarda Hz. İsa'nın havârileriyle ilgili çeşitli rivayetler yer alır: Havâriyelerin sayısı on ikidir ve onlar balıkçılık, çamaşırcılık, kaptanlık, boyacılık gibi

Hz. İsa ve havâriyelerini son akşam yemeğinde tasvir eden, Leonardo da Vinci'ye ait Milano Santa Maria della Grazie Manastırı'nın yemekhanesindeki duvar resmi

mesleklerden gelmişlerdir. Acıktıklarında veya susadıklarında, “Ey Allah’ın ruhu, acıktık ve susadık!” derler; Hz. İsa da eliyle yere vurur ve her biri için yerden iki ekmek ve içecek çıkarırdı. Havârilere, “Dilediğimizde sen bizi doyuruyor ve içiriyorsun, acaba bizden daha üstünü var mıdır?” diye sorduklarında İsa, “Sizden daha üstünü kendi el emeğiyle geçinendir” cevabını vermiştir. Bir defasında Hz. İsa Nûh’tan, tûfandan ve gemiden bahsederken havârilere, “Tûfan hadisesine şahit olmuş birini diriltmeni isteriz” demişler, Hz. İsa da Nûh’un oğlu Sâm’ın kabrine giderek onu diriltmiş ve tûfan olayını ondan dinlemişlerdir (İbnü’l-Esir, I, 314-315).

Bir başka rivayete göre Hz. İsa balık avlayan dört kişiyle -ki bunlar Simun Petrus (Şem’unû’s-safâ), Andreas (Endiryûs), Ya’kûb ve Yuhanna’dır- konuşarak onları dine davet eder; onlar da kabul ederek kendisine tâbi olurlar. İsa daha sonra nehirde çamaşır yıkayan diğer bir grubun yanına gider; bunlar da Luka, Tomas (Tuma), Markos, Yuhanna, Simun ve Ya’kûb’dur. Hz. İsa onlara, “Ey insanlar! Siz bu çamaşırları yıkıyor ve kirlerinden temizliyorsunuz, fakat niçin aynı şeyi kalplerinize yapmıyorsunuz? Ben Allah’ın size gönderdiği elçisiyim” der ve onlara Hz. Muhammed’i müjdele. Onlar da Hz. İsa’ya iman eder ve ona tâbi olurlar. On iki havârinin dördü balıkçı, sekizi ise çamaşırcıdır (Nüveyrî, XIV, 226-227).

Havârilere bir defasında Hz. İsa’yı kaybeder ve hemen onu aramaya koyulurlar. Denize doğru gittiğini öğrenince oraya giderler ve Hz. İsa’nın denizde yürüdüğünü görürler. İçlerinden biri, “Ey Allah’ın nebîsi, yanına geleyim mi?” diye sorar. İsa kabul edince bir ayağını denize uzatır, fakat ayağı suya batar. Bunun üzerine, “Ey Allah’ın nebîsi, batıyorum!” deyince Hz. İsa, “Ey imanı az kişi! Elini uzat, insanoğlunun arpa tanesi kadar gerçek imanı olsa suda batmaz” der.

Hristiyan inancına göre on iki havâriden biri olan Yahuda İskariyot, Hz. İsa ve diğer havârilere birlikte yediği son akşam yemeğinden sonra İsa’ya ihanet ederek bulunduğu yeri haber vermiş ve onu yahudilere yakalatmıştır. Böylece İsa haçta can vermiştir. Kur’an’a göre ise Allah’ın kudretiyle bir kişi (Yahuda İskariyot ?) onlara İsa gibi gösterilmiş, onlar da İsa zannederek bu kişiyi haça germişler; Allah, haça germe işlemi gerçekleşmeden önce İsa’yı kendi nezdine kaldır-

mıştır (en-Nisâ 4/158). Böylece onlar İsa’yı ne öldürmüşler ne de asmışlardır; fakat öldürdükleri onlara İsa gibi gösterilmiştir (en-Nisâ 4/157).

Bir rivayete göre de Hz. İsa havârilereyle birlikte bir evde iken ev kuşatılır. Evi kuşatanlar içeri girdiklerinde havârilere hepsi Hz. İsa’nın sûretine büründürülür. Onlar, “Bize sihir yaptınız, ya İsa’yı gösterirsiniz ya da hepinizi öldürürüz” deyince İsa, “Bugün sizden kim cennet karşılığı canını verir?” diye sorar. İçlerinden biri kabul eder ve evi kuşatanların yanına giderek İsa olduğunu söyler (İbn Kesîr, *Kışâşü’l-enbiyâ*, s. 438).

Kur’an-ı Kerim’de Ashâbü’l-karye’ye (Yâsîn 36/13-29) gönderildiği bildirilen elçiler tefsirlerde Hz. İsa’nın havârilere olarak yorumlanmaktadır (bk. ASHÂBÜ’L-KARYE). Diğer taraftan İslâmî kaynaklarda, Hz. İsa’nın tâlimatı doğrultusunda ve onun göğe yükseltilişinden sonra havârilere çeşitli ülkelere giderek dini yayma faaliyetinde bulundukları belirtilmektedir. Buna göre Petrus ve Pavlus Anadolu’ya, Andreas ve Matta zencilere, Tomas Bâbil diyarına, Filipus Kuzey Afrika’ya, Yuhanna Efes’e, Ya’kûb Kudüs’e, Gayyur Simun Berberiler’in yaşadığı bölgeye gitmişlerdir (Taberî, *Târîh*, I, 603). Mes’ûdî’nin naklettiğine göre Petrus ve Pavlus Roma’da öldürülmüş, Tomas Hindistan’a gitmiş ve orada ölmüştür (*Mürûcû’z-zeheb*, I, 311-312). Başka bir rivayete göre ise Hz. İsa göğe kaldırılışından önce havârilere ikisini Anadolu’ya, Andreas ve Luka’yı Habeşistan’a, birini Bâbil’e, birini Kuzey Afrika’ya, birini Ashâb-ı Kehf’in bulunduğu bölgeye, birini Berberiler’in yaşadığı bölgeye, ikisini Antakya’ya, birini Sind ve Hint’e göndermiştir. Havârilere reisi olan Simun Petrus ise Kudüs’te kalmıştır (Nüveyrî, XIV, 250-259).

İnciller’de hem Hz. İsa’ya hem de havârilere dair verilen bilgiler Kur’an-ı Kerim’deki bilgilerle çelişmektedir. Şöyle ki: Kur’an’a göre havârilere, “Ey İsrâilîoğulları! Ben size Allah’ın elçisiyim; benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak geldim” (es-Saf 61/6) diyen ve, “Allah yolunda bana kimler yardımcı olacak?” (Âl-i İmrân 3/52) diye soran Hz. İsa’nın çağrısına, “Biz Allah yolunun yardımcılarıyız. Allah’a inandık, şahit ol biz müslümanlarız. Rabbimiz, senin indirdiğine inandık, peygambere uyduk, bizi şahitlerle beraber yazı” (Âl-i İmrân 3/52-53) cevabını veren, İsa’yı Al-

lah’ın elçisi olarak kabul edip inanan kişilerdir. Hz. İsa kendisini kesinlikle Tanrı veya Tanrı’nın oğlu olarak takdim etmediğine (el-Mâide 5/116), tam aksine, “Ben onlara, ‘Benim ve sizin rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ diye senin emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim” (el-Mâide 5/117) dediğine göre havârilere Hz. İsa’ya ulûhiyyet nisbet etmeleri düşünülemez. Halbuki İnciller’e göre havâri Simun Petrus İsa’ya, “Sen hay olan Allah’ın oğlu Mesih’sin” (Matta, 16/16); yine havâri olan Yuhanna kendisine nisbet edilen İncil’de, “Kelâm (İsa) başlangıçta var idi ve kelâm Allah nezdinde idi ve kelâm Allah idi ve kelâm beden olup inâyet ve hakikatle dolu olarak aramızda sakın oldu; biz de onun izzetini babanın biricik oğlunun izzeti olarak gördük” (Yuhanna, 1/1, 14) demektedir. Öte yandan Hz. İsa’nın önemli yetkiler verdiği havârilere Yahuda İskariyot İnciller’e göre onu 30 gümüş karşılığında satmış (Matta, 26/14-16), ayrıca hırsızlık yapmıştır (Yuhanna, 12/5-6). İsa onlardan biri için, “Siz on ikileri ben seçmedim mi ve sizden biri İblîs’tir” (Yuhanna, 6/70) demiştir. İbn Hazm İnciller’deki bu ifadeleri esas alarak şu hükme varır: “Hristiyanların havâri dediği bu kimseler havâri olmak şöyle dursun mümin bile değildir; onlar yalancılar, çünkü Hz. İsa’ya ulûhiyyet nisbet etmişlerdir” (el-Faşl, II, 26, 38-39).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü’l-Arab, “hvr” md.; Wensinck, *el-Mu’cem*, “havârî” md.; Mustafavî, *et-Tahkik*, “hvr” md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “havârî” md.; *Müsned*, I, 89, 102, 103, 458, 461-462; III, 307, 314, 338, 365, 398; Buhârî, “Cihâd”, 40, 41, 135, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 13, “Megâzî”, 29, “Tefsîr”, 9/9; Müslim, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 48, “İmân”, 80; İbn Mâce, “Muğaddime”, 11; Taberî, *Câmi’u’l-beyân* (Şâkir), III, 283-287; a.mlf., *Târîh* (Ebû’l-Fazl), I, 601-604; Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 311-312; Sa’lebi, *Arâ’isü’l-mecâlis*, s. 306; İbn Hazm, *el-Faşl*, II, 26, 38-39; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 314-320; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, XIV, 226-227, 250-259; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, II, 37; III, 221-226; a.mlf., *el-Bidâye*, II, 86-96; a.mlf., *Kışâşü’l-enbiyâ*, s. 416-443; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, III, 175-177; VII, 58-64; E. Le Camus, “Apôtre”, *DB*, I/1, s. 782-787; Reşid Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, III, 314-315; VII, 248-249; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4949; W. Nölle, *Wörterbuch der Religionen*, München 1960, s. 45; A. Bertholet, *Wörterbuch der Religionen*, Stuttgart 1962, s. 40; Jr. M. H. Shepherd, “Apostles”, *IDB*, I, 170-172; Ahmed Şelebî, *Mukârenetü’l-ediyân II: el-Mesihîyye*, Kahire 1967, s. 163; Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’an* (trc. Muhammed Han Kayaî v.dğr.), İstanbul 1987, VI, 260; A. J. Wensinck, “Havârî”, *İA*, V/1, s. 375-376; a.mlf., “Havârî”, *EP* (Fr.), III, 294.

